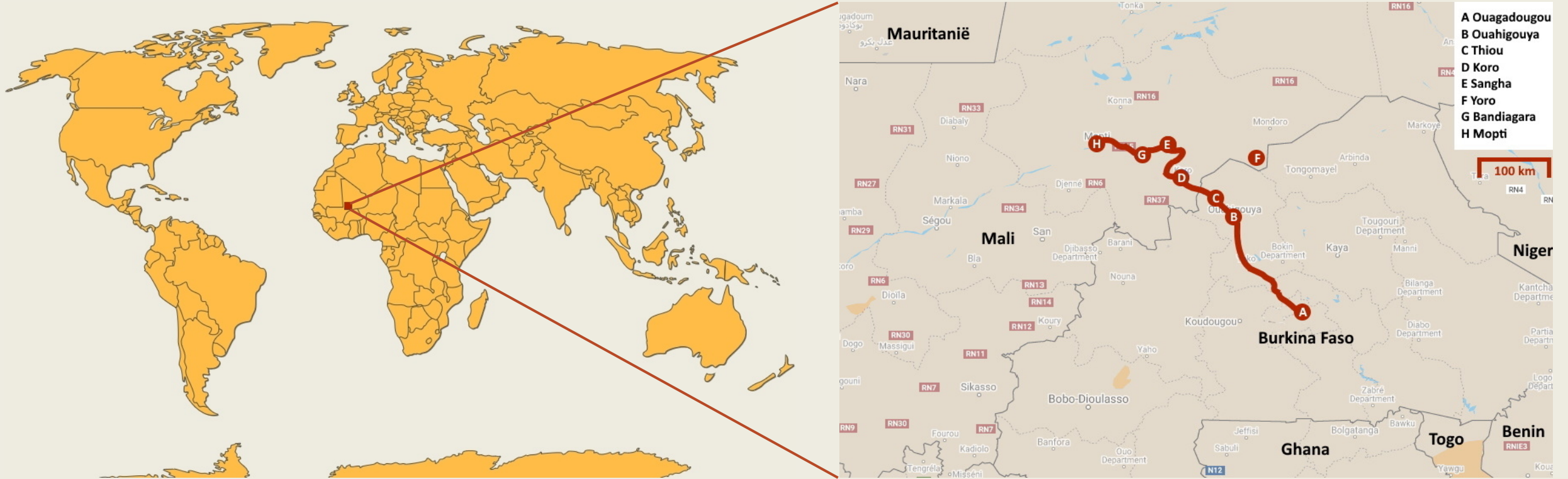

De danser *is* het masker

Mali | Anno 1998

Aan Sim en Jean

Haute-Volta, zo heet het land dat we achter ons laten. Als we tenminste het officiële bord naast de weg zouden mogen geloven. Want ondertussen is het al veertien jaar geleden dat Opper-Volta, niet geplaagd door valse bescheidenheid, zich Burkina Faso is gaan noemen. Oftewel het Land van de Oprechte Mensen.

Pittoreske hutjes, levensnoodzakelijke waterputten, meisjes die zich over hun wasteilen buigen

Grens Burkina Faso – Mali

Voor het overige wijst vrijwel niets erop dat we een internationale grens kruisen. Aan weerszijden van de denkbeeldige lijn slingert

zich dezelfde stofferige piste van bruinrood lateriet door de kurkdroge Sahel. De Burkinese grensformaliteiten hebben we in [Thiou](#)

vervuld, straks in [Koro](#) zullen we met de Malinese autoriteiten kennismaken.

Zeven uur zijn we nu met onze vier jeeps onderweg sedert we vanmorgen om half negen de hoofdstad [Ouagadougou](#) achter ons lieten, hier ongeveer 250 km vandaan. Daarstraks lunchten we in [Ouahigouya](#). Sedertdien is de weg onverhard en worden de dorpjes langs de weg wat zeldzamer – pittoreske hutjes, levensnoodzakelijke waterputten, meisjes die zich over hun wasteilen buigen. Vriendelijk groet een eenzame Toereg ons konvoetje van op de bult van zijn

Koro – Markt en Grote Moskee

Toeareg

dromedaris. Het is ons een raadsel hoe hij zich daar in evenwicht weet te houden.

Net zoals zijn collega's durft chauffeur Wilio Halidou er met zijn Isuzu-jeep flink de beuk in te zetten. Gelukkig verplichten de stofwolken van zijn voorgangers hem een eerbiedige afstand te respecteren. Ouagadougou is zijn thuisbasis. Daar woont hij met zijn vrouw en zijn zoontje van een jaar. Als freelancer rijdt hij voor eigen rekening met de jeep van een vriend. Het werk vindt hij onderbetaald, maar hij doet het erg graag. Ooit zal hij zijn eigen jeep hebben. Hoopt hij.

Koro – Grote moskee

Elk jaar dienen de buitenmuren van de leemstenen moskee een flinke opknapbeurt te krijgen

Gaandeweg wordt het landschap droger en zanderiger. Naarmate we noordwestwaarts vorderen gaat de savanne stukje bij beetje over in de Sahel. De verwoestijning lijkt hier nauwelijks te stuiten. Aan de rand van dit gebied, net voor de [zandvlakte van Séno-Gondo](#), houden we halt in Koro, een slaperige nederzetting van ruim 40 000 inwoners. Douaneformaliteiten dringen zich op, maar ook

een stevige tankbeurt.

Het lijkt wel een fort, het grote leemstenen gebouw met de puntige torens dat een eind verder in de straat oprijst. Toeval is dat niet, indertijd heeft men bewust voor deze makkelijk te verdedigen, rechthoekige structuur geopteerd. Maar dit is geen burcht, dit is de [Grote Moskee van Koro](#). Ze mag dan kleiner zijn en minder mooi ogen dan haar beroemde zussen, de moskeeën van Djenné en van Timboektoe, toch blijft het een indrukwekkend staaltje van de typische leemarchi-

tectuur waarop Mali een patent lijkt te hebben.

Het gebouw is helemaal uit zongedroogde adobestenen opgetrokken. Om de buitenmuren toch een glad uiterlijk te geven, zijn ze met een dikke laag leem bestreken. Op regelmatige afstanden heeft men daar takken van palmbomen ingestoken die enkele tientallen centimeter uit de muur priemen – alsof het gebouw een reusachtige cactus moet voorstellen.

Uiteraard zijn zulke leemstenen constructies

een vogel voor de kat als je regen en wind ongestoord hun gang laat gaan. Dus dienen de buitenmuren elk jaar een flinke opknapbeurt te krijgen. Een vast ritueel is dat, waar heel de plaatselijke gemeenschap zich voor inzet, jaar na jaar, al eeuwenlang. De palm-takken fungeren dan als een soort steiger waarop de mannen steun vinden bij hun werkzaamheden.

Toch is het geen zinderende zonneschijf die we aan de hemel zien, maar eerder een bleke volle maan

Ten noordwesten van Koro maken de relatief comfortabele laterietwegen plaats voor mulle zandpistes. Het is klaarlichte dag, er is geen wolkje aan de lucht. Zonder enig mededogen strooit de zon haar verschroeiende stralen vrijuit over het landschap. Toch is het geen zinderende zonneschijf die we aan de hemel

Ragfijne sluier van zand

plaatselijke bevolking kan erover meespreken. Droge ogen, huidaandoeningen en astma zijn aan de orde van de dag. Het zand zou zelfs ziekteverwekkers zoals meningokokken met zich meevoeren.

Die ragfijne sluier van zand verduistert de zon en plaatst mens en dier in een vaal decor van sepiatinten

Dat alles heeft de mens niet belet zich hier te vestigen. Juweeltjes van dorpjes glijden aan het raam voorbij. Kinderen staan bedeesd naar de vreemdelingen te kijken die in hun 4WD-monsters voorbij zoeven. Soms joelen ze, soms springen ze angstig opzij, soms steken ze aarzelend een handje op. Vrouwen wuiven breed glimlachend terug, mannen observeren het spektakel gelaten.

Driewerf helaas, de tijd ontbreekt ons om

zien, maar eerder een bleke volle maan. Daarvoor moet je de harmattan met de vinger wijzen, de kurkdroge passaatwind die van november tot maart uit het noordoosten over het land waait. Meer bepaald van het hogedrukgebied boven de [Sahara](#) naar het lagedrukgebied boven de [Golf van Guinee](#).

|Dat zou zo erg nog niet zijn,

ware het niet dat de harmattan in de Sahara minuscule zandkorrels opschept, niet meer dan vijf- tot tienduisendste van een millimeter groot. Die ragfijne sluier van zand verduistert de zon en plaatst mens en dier in een vaal decor van sepiatinten. Je wordt gezandstraald en geföhnd tegelijkertijd. Een ongezonde toestand is het, de

eens rustig kennis te maken. Lang zal het immers niet meer duren vooraleer de duisternis intreedt. En dan is het op dit karrenspoor gevaarlijk navigeren door het mulle zand.

Even voor half zeven rijst ze dan eindelijk in de schemering voor ons op, de fameuze [klif van Bandiagara](#), een van de meest indrukwekkende locaties van West-Afrika. Vermoedelijk bevond zich hier ongeveer 500 miljoen jaar geleden een rotskust waar de branding van de zee tegenaan klotste. Tegenwoordig strekt de zandstenen klif zich over een lengte van ongeveer 150 km uit, in hoogte varieert ze tussen 100 en 300 m. Haar wand is nagenoeg verticaal, met aan haar voet een steile massa zandsteenpuin met een helling die tot 25° kan oplopen. Precies daar, op die hellingen, zullen de komende dagen onze bezigheden zich afspelen.

Nog even volgen we de klif een eind zuidwestwaarts. Het zand is zo mogelijk nog losser dan voorheen, een van de jeeps verslikt

zich zelfs in het poederzand. Het is vrijwel volledig duister als we om zeven uur op de duin belanden die onze begeleider Sory als kampplaats uitgekozen heeft. De iglotentjes staan al klaar, maar de kippen voor het avondmaal moeten nog gepluimd worden.

Nauwelijks enkele honderden meter noordwaarts rijst de zandstenen rotswand van Bandiagara omhoog, met aan zijn voet het dorpje Tireli

Het was een bewuste keuze, zo legt Sory uit, om het kamp op deze hoge duin op te slaan. Want morgenvroeg zullen we ontwaken met een fenomenaal uitzicht op de klifwand in het ochtendgloren. En op het dorpje Tireli dat zich pal tegenover ons op de puinsteenhelling bevindt. Momenteel zien we daar in de duisternis niets van, maar de geluiden die ons vanuit de verte bereiken, overtuigen ons dat zich daar inderdaad een dorpje bevindt. Het gejoel lijkt er zelfs op te wijzen dat ze er een feestje aan het bouwen zijn.

Terwijl de keukenpieten hun werk doen, laat Sory zijn licht over de Dogon schijnen. Want zij zijn de reden waarom we hier zijn. Veel meer dan andere West-Afrikaanse volkeren zijn ze er immers in geslaagd hun oorspronkelijke cultuur

grotendeels te handhaven.

Met ongeveer een half miljoen zijn ze nog, deze Dogon. Ze leven verspreid op de woestijnachtige vlakte van Séno-Gondo die we net doorkruist hebben, op het plateau dat zich

achter de rotswand uitstrekt, maar vooral op de puinsteenhellingen aan de voet van de klif van Bandiagara. En daar zullen we hen de komende dagen gaan opzoeken.

Mede door die afzondering heeft de Dogoncultuur haar mythische status gekregen

Oorspronkelijk waren het de Tellem die het hier voor het zeggen hadden. Zij leefden in rotswoningen hoog tegen de klifwand. In de loop van de 15e eeuw daagden echter de Dogon op. Zich tot de islam bekeren, dat zagen de Dogon niet zitten. Liever hielden ze vast aan hun animistische tradities. In de slavernij gedwongen worden zagen ze nog minder zitten. Om niet meer lastig gevallen te worden, trokken ze zich in dit onherbergzame gebied terug. Per slot van rekening waren de dorpen op de hellingen tegen de klif makkelijk te verdedigen tegen slavenjagers. En de aanwezigheid van die rotswand bleek een belangrijke meerwaarde te zijn. Want die rimpel in het reliëf volstaat om wolken er toe aan te sporen hier net iets meer regenwater te droppen dan elders in deze kurkdrome regio.

Hoe de confrontatie tussen de Tellem en de Dogon precies verlopen is, daar weten we het fijne niet van. Hebben

beide bevolkingsgroepen geprobeerd samen te leven? Zijn de Tellem meteen gevlucht? Zijn ze gewapenderhand verdreven? Feit is dat de rotswoningen van de Tellem al eeuwenlang leeg staan en dat je meer naar het zuiden wel nog Tellemdormpjes kan aantreffen. Het dorpje Yoro is daar een bekend voorbeeld van. In de taal van de Dogon betekent Tellem overigens “*Degenen die vóór ons waren*”.

Dat de Dogoncultuur vrijwel ongeschonden de eeuwen doorstond, heeft ongetwijfeld met deze geïsoleerde locatie te maken. In Mali speelt het sociale en economische leven zich immers vooral op de oevers van de Niger af, een heel eind hiervandaan.

Mede door die relatieve afzondering heeft de Dogoncultuur haar mythische status gekregen. Maar ook de waas van geheimzinnigheid waarin de Dogon zelf hun rituelen hullen, heeft daartoe bijgedragen. Niet alles kan zomaar gezegd worden in deze kleine dorpsgemeenschappen. Pas als je geïntieerd bent – een voorrecht dat aan een beperkt aantal mannelijke, besneden stamleden voorbehouden is – kan je de diepere symboliek doorgronden. Dat heeft niet belet dat de Dogon intussen wereldfaam genieten voor hun unieke architectuur, hun houtsculpturen, hun spiri-

tuele maskers, hun rituele dansen. Sedert 1989 is hun cultuur als werelderfgoed erkend. We popelen van nieuwsgierigheid om ermee kennis te maken.

Hoog op deze duin heeft de harmattan vrij spel. Moeiteloos jaagt hij het ultrafijne zand door spleten en ritsluitingen

Maar eerst moeten we nog de nacht door. Comfortabel zal het niet worden, dat beseffen we ten volle. Maar dat zijn we ondertussen gewend. De dagtemperaturen stijgen dezer dagen moeiteloos naar 45 °C, de nachttemperaturen dalen nooit onder 30 °C. Elektriciteit, stromend water en sanitaire voorzieningen zijn verre herinneringen. Maar hier is het bovenal de wind die er een schepje bovenop doet. Hoog op deze duin heeft de harmattan immers vrij spel. Niets houdt hem tegen. Moeiteloos jaagt hij het ultrafijne zand door spleten en ritsluitingen. Daarstraks kraakten het kippenvlees en de couscous tussen onze tanden.

En ze blijft ons verbazen, onze eigenste psyche met haar vreemde kronkels. Moet je 's nachts plassen, dan ga je spontaan naar een boom op zoek. In de woestijn, godbetert. En je belangrijkste, zo niet enige bekommernis is de richting waaruit de harmattan waait. Want dat waterstraaltje mag zich niet als een

boemerang tegen jezelf keren. Dat je al die tijd met je blote voeten in het woestijnzand staat, lijkt je niet te deren. Terwijl Sory nog zo voor zandvliegen en schorpioenen gewaarschuwd had.

* * *

Heel de nacht door giert de wind rond de tentjes. Onafgebroken flappert het nylon tussen de tentstokken, genadeloos rukken de touwtjes aan de haringen. Hoe goed die ook

verankerd zijn, vermoedelijk is het enkel aan ons en onze bagage te danken dat de tentjes niet gaan vliegen. In de vroege ochtend neemt de wind zelfs in kracht toe.

Aan de overkant daarentegen kan de leute niet op. Een beetje wind, daar laten ze zich in Tireli niet door ontmoedigen. Tot vroeg in de ochtend weerklinkt er het feestgedruis. Wat er zo intens te vieren valt, daar hebben we voorlopig het raden naar.

Even voor zes kruipen we versuft uit onze tentjes tevoorschijn. Voor het eerst kunnen we ons bij daglicht een beeld vormen van ons bivak. Op deze kale zandhelling zijn onze tentjes de enige weerstand die de harmattan ontmoet. Terwijl hij zich wervelend een weg zocht rond deze nieuwe obstakels, heeft hij diepe geulen in het zand uitgewoeld. Zoetjesaan zijn sommige tentjes daar deels in weggezakt, enkele hangen potsierlijk scheef onder een hoek van 30°.

Dat het ragfijne zand zich al die tijd op onze zweterige lijven vastgezet heeft, dringt nu pas ten volle tot ons door. *A shower! A shower! My kingdom for a shower!*, zou Richard III nu roepen. Maar het enige wat Sory te bieden heeft, is een zinken emmer halfvol water. Voor ons allen.

Tot vroeg in de ochtend weerklinkt het feestgedruis in Tireli

Toch weet hij op een of andere wijze een ontbijt die naam waardig tevoorschijn te toveren – brood, omelet, smeerkaasjes, confituur, koffie en thee, op smaak gebracht met een snuifje zand. Zelf kan hij er niet lang van genieten, want even voor acht kiest dan toch een van de tenten het luchtruim. Samen met enkele chauffeurs rent hij er achteraan. Met veel moeite krijgen ze de opvlieger klein.

Het orkestje staat klaar, de maskers zijn in aantocht

Maar het moet gezegd, Sory had volkomen gelijk, het uitzicht is weergaloos hier. Het lijkt wel alsof we op een tribune zitten, klaar om van het decor te genieten. Nauwelijks enkele honderden meter noordwaarts rijst de zandstenen rotswand van Bandiagara omhoog, met aan zijn voet de enorme puinkegel waar het dorpje Tireli zich al een eeuw of vijf weet te handhaven. Enkele tientallen huisjes zijn het, je moet goed kijken om ze te herkennen. Want die leemstenen gebouwtjes hebben natuurlijk dezelfde kleur als de zandstenen keien en rotsblokken waar ze tussen staan.

Enkel hun gladgestreken wanden onderscheiden hen van hun rommelige omgeving. Sommige huisjes blijken een plat dak te hebben, sommige een heel leuk puntdak.

Het hoogtepunt zit er al meteen aan te komen – een opvoering van de fameuze maskerdans

Even na acht klimmen we naar het dorpscentrum. Want het hoogtepunt van onze ontmoetingen zit er al meteen aan te komen – een opvoering van de fameuze maskerdans.

Maar eerst brengen we de obligate groet aan het dorps hoofd.

Zo vernemen we dat wat ze vannacht in Tireli te vieren hadden – en de komende nachten zal dat niet anders zijn – een begrafenis blijkt te zijn. Niet dat er ergens een lijk voorhanden zou zijn. Het gaat immers om een *dama*, een ritueel dat uitgevoerd wordt voor mensen die maanden of jaren geleden overleden zijn. De bedoeling is via een reeks rituele dansen en riten hun zielen naar hun laatste rustplaats te begeleiden. Daartoe worden 's nachts lange liederen ten gehore gebracht.

Oorspronkelijk bestond de dood niet eens bij de Dogon. Op het einde van hun leven veranderden de mannen gewoon in slangen en verwierven ze zo het eeuwige leven. Daar kwam lang geleden een einde aan toen de oermens tegen de goddelijke orde in opstand kwam. Dat namen de goden niet, voortaan zou de mens sterfelijk zijn. Sedertdien zijn jaarlijkse rituelen nodig om de doden naar hun rustplaats te vergezellen. Alleen dan kan men er zeker van zijn dat de overledenen zich bij hun voorouders kunnen voegen en dat de orde in het universum bewaard blijft. Ons

De maskers dansen

doet deze mythe sterk aan de Bijbelse zondeval denken. Maar toen was het Eva die met de zwartepiet zat, als we ons goed herinneren.

Ook de maskerdans maakt deel uit van deze *dama*. Want het is pas nadat jonge, geïnitieerde mannen deze dans uitgevoerd hebben dat de overledenen tot de gemeenschap van de voorouders toetreden. Dan pas zullen ze kunnen overleven in een kind dat later geboren wordt.

Vol verwachting trekken we naar de *tei*, het

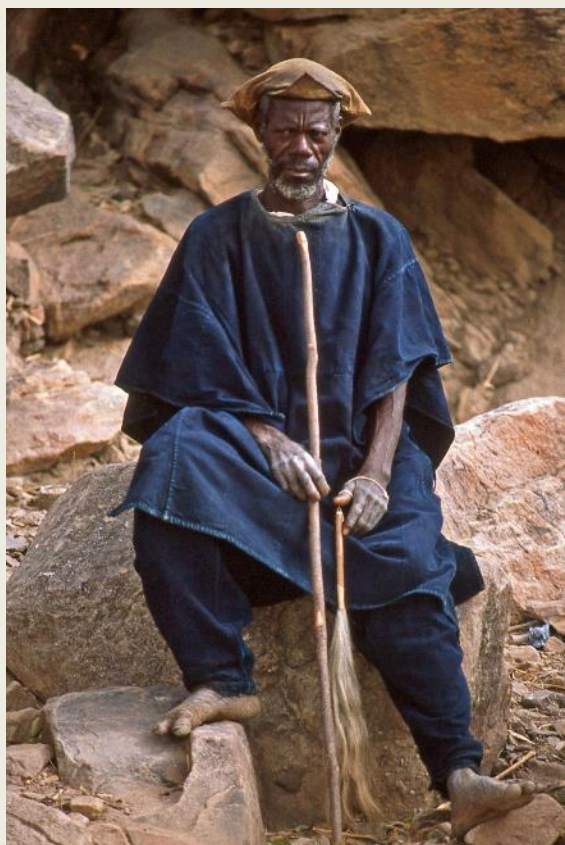
pleintje in het centrum van het dorp. Midden op de *tei* vormt een steenhoop het rituele centrum van het gebeuren. Een heilige plek is dat, niemand mag deze steenhoop betreden.

Het lijkt wel alsof heel het dorp opgedaagd is om het spektakel bij te wonen. Dorpsoudsten gehuld in indigo gewaden hebben hun prominente plaatsen al ingenomen. Ook het orkestje staat klaar – twee mannen met een fluitje, twee mannen met een enorme metalen koebel, twee mannen met een trom. Wat

verder naar achter zitten vrouwen en kinderen op de rotsen nieuwsgierig de gebeurtenissen af te wachten. Vrouwen horen nu eenmaal een zekere afstand te respecteren als de maskers dansen. Dit is een mannenzaak, zoveel is duidelijk.

Oorspronkelijk bestond de dood niet eens bij de Dogon. Op het einde van hun leven veranderden de mannen gewoon in slangen

Plots gaat het ritmische geroffel luid van start. Hogerop komen vierentwintig gemaskeerde mannen van achter de huizen tevoorschijn en rennen dansend het pleintje op. De grote houten maskers die ze dragen, zijn indrukwekkend. Soms herkennen we meteen de wezens die ze voorstellen, soms ook niet. Een van de maskers is naar schatting bijna vier meter hoog. Toch heeft elke danser beide armen vrij. Zijn masker houdt hij immers enkel met zijn tanden vast. Het gezicht van de dansers zullen we niet te zien krijgen,

De *tei* in het centrum van het dorp

Het orkestje

De dansmeester
betreedt zelf de tei

Kritische ouderlingen

Kanagamaskers

ook straks niet als ze na de dans zitten te rusten. In principe mag immers niemand weten wie tijdens een traditionele *dama* welk masker draagt. En ook dat is een foute perceptie – de danser *draagt* zijn masker niet, de danser *is* zijn masker.

*De danser dráágt zijn masker niet,
de danser ís zijn masker*

Terwijl de maskers hun eerste rondjes draaien, monstert het dorps hoofd aandachtig het schouwspel. Zoals hij daar met zijn strenge blik van op een rotsblok zit toe te kijken, lijkt hij er niet helemaal gerust in. Dansen de maskers een foutloos parcours? Zit het ritme goed? Worden de voorgeschreven rituelen tot in de puntjes nageleefd? Of dat zo is, kunnen wij niet beoordelen. Wat wel duidelijk is, is de intensiteit waarmee de dan-

Menselijk masker

Oryxmaskers

sers hun ding doen. Volkomen in zichzelf gekeerd brengen ze hun maskers tot leven – gedreven, beziel, onstuitbaar. Stofwolkjes stuiven uit het zand op bij elke stap die hun blote voeten zetten.

Vrouwen horen een zekere afstand te respecteren als de maskers dansen

De dansmeester lijkt alvast tevreden. Ritmisch slaat hij met zijn stok op de harde grond, hij kan zich nauwelijks bedwingen om mee te doen. Uiteindelijk zal ook hij met een brede grijns op zijn gelaat de *tei* betreden en enkele passen in het spoor van de dansers zetten. Het valt op hoe gracieus zijn bewegingen zijn, hij zet de jonge dansers meteen in de schaduw.

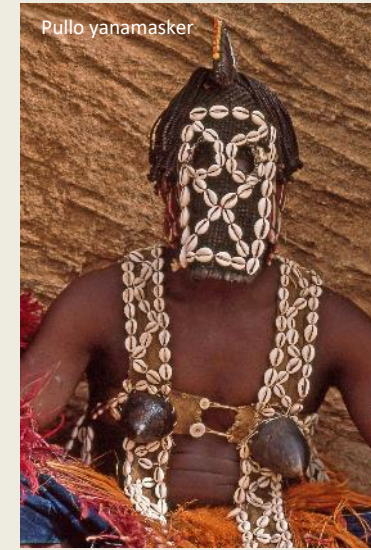
Ook de ouderlingen, gehuld in hun indigo *boubou*, de traditionele wijde tuniek, ontgaat

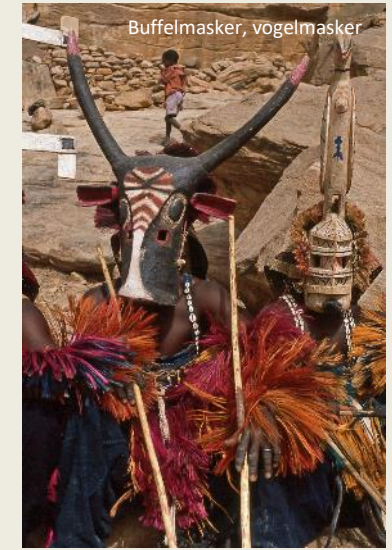
Satimbemaskers

Hyenamaskers

Pullo yanamasker

Buffelmasker, vogelmasker

niets. Af en toe murmelen ze iets tegen elkaar, met een kleine handbeweging in de richting van de dansende maskers. Veel verbeelding vergt het niet om te gissen wat er tussen hen omgaat – dat het niet meer is zoals vroeger, toen ze zelf op de *tei* stonden. De jeugd van tegenwoordig, weet u wel.

Meestal zijn het rechthoekige, langgerekte gezichten die ons aanstaren, met vierkante ogen en balkvormige neuzen

De meeste maskers blijken in tweevoud aanwezig te zijn, soms zijn ze zelfs met drie of vier. Na de inleidende dans van alle maskers samen treden ze nu paarsgewijs op, elk met hun eigen choreografie en hun eigen cadans.

Vaak stellen de maskers makkelijk te herkennen dieren voor – een buffel, een antilope, een kleurrijke vogel, een gestreepte hyena, een oryx met indrukwekkend lange hoorns. Grappig zijn dan weer de jagers met hun dikke neuzen en hun lelijke

tandjes, terwijl ze een speer in de rechterhand houden.

Steeds zijn de maskers uitgesproken geometrisch van vorm en sterk gestileerd. Meestal zijn het rechthoekige, langgerekte gezichten die ons aanstaren, met vierkante ogen en balkvormige neuzen. Soms zijn ze driehoekig, met conische geaatsvormen. Vaak waren de maskers oorspronkelijk gekleurd, maar daar is doorgaans maar weinig van over. De felle zon en het schurende zand hebben in de loop der jaren hun werk gedaan. En ook de termieten hebben zich niet onbetuigd gelaten.

De metershoge maskers die ons bij het begin van de voor-

stelling meteen opvielen, blijken *sirigémaskers* te zijn. Ze lijken een beetje op smalle ladders en dat is ook de bedoeling. Want elke dwarsbalk stelt een van de stadia voor van de kennis die de jongemannen tijdens de initiatie opdoen. De overgang van kindertijd naar volwassenheid, dat is waar een *sirigémasker*

De maskers rusten

Pullo yanamaskers,
sirigémaskers

Tevreden dansmeester

Pullo yanamaskers

Satimbémaskers

de aandacht op wil vestigen.

Verrassend is de aanwezigheid van drie steltenlopers. Bovendien zijn het de enige dansers die geen houten masker dragen. Hun gezicht is enkel met een matje van vezels bedekt waar kaurischelpen op bevestigd zijn. Die komen helemaal uit de zee, hier meer dan duizend kilometer vandaan, en zijn dus zeer kostbaar. Het masker loopt in twee banden tot op de borst van de danser door, waar twee conische vormen vrouwenborsten moeten voorstellen. Deze *pullo yanamaskers*

stellen dan ook jonge meisjes voor, de lange stelten beklemtonen hun elegantie. Maar de dansers zijn mannen, uiteraard.

Dat vrouwen uitgesloten zijn van alles wat met maskers te maken heeft, wisten we al. Toch is er op die regel een uitzondering. Daar herinnert het *satimbémasker* ons aan. Boven op het gezichtsmasker prijkt het beeldje van een vrouw met hoog geheven armen. In haar rechterhand houdt ze een pollepel vast. Is dit dan toch het archetypische beeld van de vrouw die in de keuken thuishoort?

De kaurischelpen komen helemaal uit de zee, hier meer dan duizend kilometer vandaan, en zijn dus zeer kostbaar

Neen, dit is Ya Sigine, de Zuster van de Maskers. Zij was het die de mensheid de maskers schonk. Want luidens de legende wist zij de Andoumboulou te betrappen toen die in de bush aan het dansen waren. De bovennatuurlijke wezens schrokken zich een hoedje

toen ze de vrouw zagen en lieten bij hun chaotische vlucht hun maskers achter. De vrouw nam de maskers mee naar het dorp, waar de mannen ze zich toe-eigenden. Sedertdien is de priesteres Ya Sigine de enige die aan de dansen mag meedoen. Zij is ook de enige vrouw waarvoor maskers op haar begrafenis mogen dansen.

En die pollepel? Die is met een vitale kracht doordrenkt die voor vrouwen nog gevaarlijker zou zijn dan de maskers zelf. Zo kent de vrouw toch nog altijd haar plaats in de

Vogelmasker

Kanagamaskers

Symbolische verwijzing naar het opkomen en ondergaan van de zon

Dogonmaatschappij, mochten de lotgevallen van Ya Sigine haar op vrijpostige ideeën brengen.

Daarmee vergeleken oogt het *kanagamasker* eerder primitief. Boven op het gezichtsmasker prijken enkel twee wit geverfde drietanden. Een van beide wijst hemelwaarts, de andere wijst naar beneden. De zwarte geometrische versieringen kan je alleen maar spartaans noemen.

Toch wordt geen enkel masker meer met de cultuur van de Dogon geassocieerd dan dit sobere *kanagamasker*. Toen de Franse antropoloog Marcel Griaule in 1938 meer over dit masker wilde weten, brachten de Dogon hem bewust op een dwaalspoor. Ze beweerden dat

het een *kommolo tebu* voorstelde, een witte vogel met zwart voorhoofd. Per slot van rekening was Griaule een niet-ingewijde. De ware aard van het masker moest voor hem dus verborgen blijven.

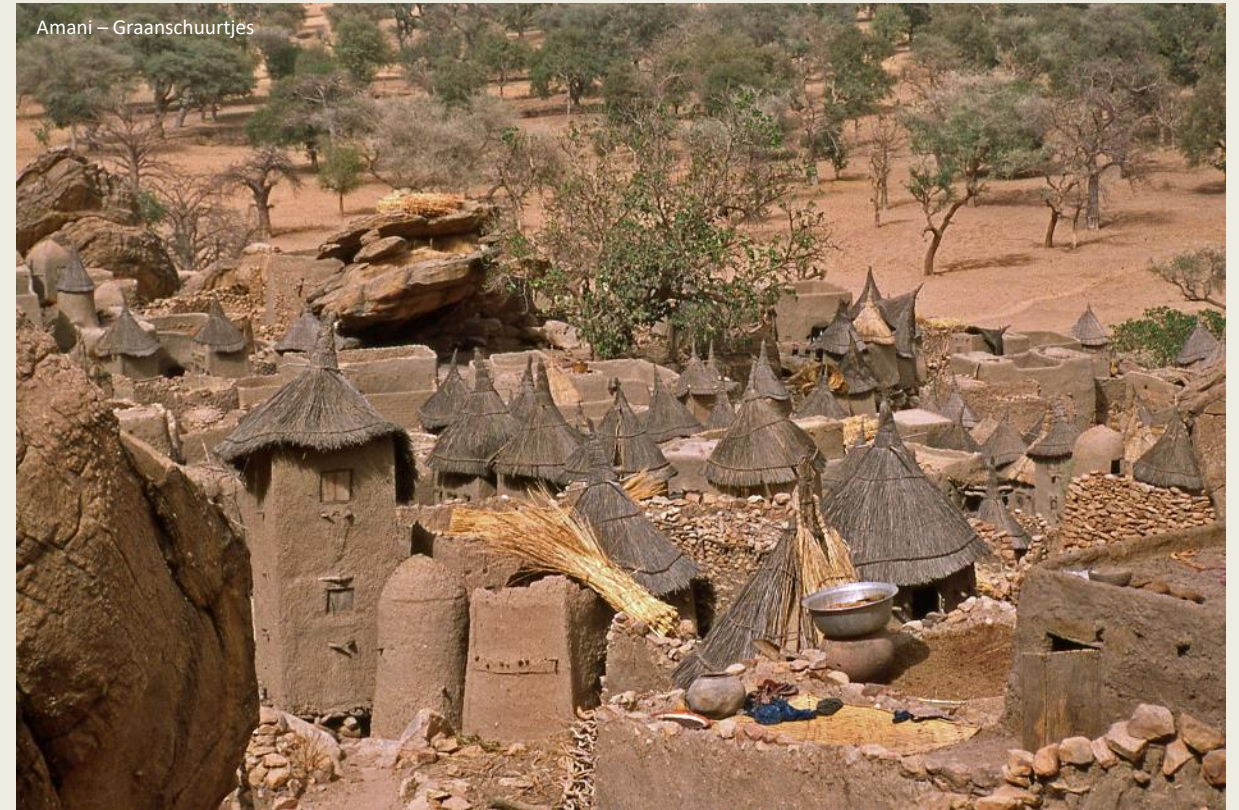
Geen enkel masker wordt meer met de cultuur van de Dogon geassocieerd dan het sobere kanagamasker

Ondertussen zijn de mores wat losser geworden, ook bij de Dogon. We weten nu dat het *kanagamasker* een dubbele betekenis heeft. Enerzijds verwijst het naar de hemelgod Amma, de schepper van het universum. De dwarsbalken stellen diens armen en benen voor. Anderzijds verwijst het naar de onderlinge verwevenheid van de onderdelen van dat universum, waarbij de bovenste dwarsbalk de hemel voorstelt en de onderste de aarde. Als om dat te illustreren, scheren de dansers af en toe met

hun masker laag over de grond. Zo verbeelden ze het opkomen en het ondergaan van de zon.

De maskerdans komt ten einde. De dansers rusten even, we kunnen hun maskers van dichtbij aanschouwen. Dan verzamelen ze zich rond de dansmeester voor wat wij een debriefing zouden noemen. Uiteraard gebeurt dat in het *Sigi So*, de heilige taal die alleen de ingewijden kennen. Maskers mag je immers op geen andere manier toespreken. Maar de dansers zijn ongedurig en al snel geeft de dansmeester het teken waar ze op wachten. Opgelucht rennen ze naar boven waar ze de loodzware maskers kunnen afleggen.

* * *

Duizend jaar geleden bevond zich hier een groot bos barstensvol leven

Door de brede bedding aan de voet van de klif rijden we verder noordoostwaarts. Kennelijk valt hier af en toe toch wel wat regen, want bomen, struiken en enkele plukken gras slagen er in zich in deze meedogenloze droogte te handhaven. Rimpels in het zand verraden dat hier soms water aanwezig is. De Dogon profiteren ervan om er wat vee te hoeden en een aantal gewassen te verbouwen – onder meer gierst, sorghum, sesam,

ui. Landbouw, daar zijn ze heel bedreven in. Dat moet ook wel, gezien het feit dat de droogte hen al eeuwenlang geregeld parten speelt. Ze danken er vele rituelen aan die met droogte geassocieerd worden.

Hogerop tegen de puinhelling ligt het dorpje Amani. We laten de jeeps achter ons en volgen Sory langs een rotspadje naar boven. Steil is het niet. Toch is het zuchten en zweten in de brandende zon, ook al is het nauwelijks half elf in de ochtend. Lang laat

de beloning echter niet op zich wachten. Geleidelijk ontvouwt zich een formidabel panorama voor ons – de zandstenen klifwand, het dorpje met zijn leemstenen gebouwen, de begroeiende bedding en in de verte de imposante duinen.

Steeds verder loodst Sory ons langs de helling omhoog. Gaandeweg trekken in de verte een handvol structuren onze aandacht. Leemstenen woningen zijn dat, opgetrokken in de beschutting van een grot onderaan

Amani

Klif van Bandiagara met Tellemwoningen

Toguna

de klifwand, maar van een totaal andere architectuur dan de huizen van de Dogon. Daar was het dat de Tellem zich indertijd ophielden, tot in de 15e eeuw de Dogon aan de horizon verschenen.

Geleidelijk ontvouwt zich een formidabel panorama voor ons

Dichter dan tot op enkele honderden meters naderen mogen

we niet, want de Dogon gebruiken de plek nog steeds als begraafplaats. En die is heilig, die mag je niet verstoren. Toch kunnen we ons van op deze afstand een vrij goed beeld vormen van de woningen. Een huzarenstukje moet het geweest zijn voor de Tellem om daar te bouwen en te leven.

Vermoedelijk zijn de Tellem hier omstreeks de 11e eeuw gearriveerd. Dat hebben archeologen

Tellemwoningen

Toguna

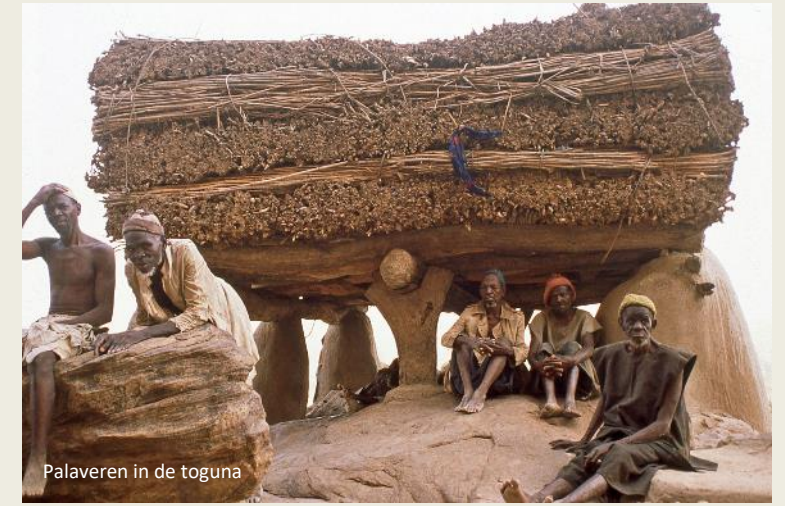
de druk van de oprukkende islam te ontsnappen en om hun eigen animistische tradities te handhaven. In een kerkje is zelfs een viering bezig – per slot van rekening is het Pasen vandaag.

* * *

Nog steeds giert een hete, strakke noordoostenwind over het terrein. Minuscule korrels zandstralen onze huid. Maar de voortreffelijke lunch die Sory

tevoorschijn tovert – kip en rijst, overgoten met een smakelijke saus en het obligate snuifje zand – en de siësta onder het afdakje van het schooltje van Amani maken veel goed.

In de praktijk is het vooral de bedoeling te vermijden dat verhitte discussies tot vechtpartijen leiden

Palaveren in de toguna

uit grafvondsten kunnen afleiden – botten, aardewerk, manden, parels, stoffen. Evident was dat niet, want de Tellem hakten hun graven in de verticale rotswanden uit. Met hun touwen en hun ladders wisten ze de meest onmogelijke plekken te bereiken.

Landbouw en veeteelt, daar hielden de Tellem zich niet mee bezig. Vruchten verzamelen, vissen vangen, op wilde dieren jagen, dat volstond voor hen om te overleven, aldus Sory. Van de droge, onherbergzame omgeving die we nu rondom ons zien, was toen immers geen sprake. Duizend jaar geleden bevond zich hier een groot bos barstensvol leven. Ondertussen heeft de verwoestijning daar komaf mee gemaakt.

In dorpjes zoals dit wonen moslims en katholieken tegenwoordig broederlijk naast elkaar. Een vreemde vaststelling is dat, in aanmerking genomen dat de Dogon zich hier indertijd terugtrokken, precies om aan

Halfvijf is het ondertussen. [Ireli](#) ligt deels in de schaduw van de klif als we er met de jeeps arriveren. Dat is alvast mooi meegenomen bij de korte klimpartij. Een kwartiertje later staan we op het centrale pleintje.

Nu de middaghitte voorbij is, is het dorpje wat tot leven gekomen. Enkele mannen zitten ons gade te slaan. Toeristen, daar kijken ze niet echt meer van op. Het gebouw waar ze verzamelen geblazen hebben, lijkt wel een dak op poten. Het is een *toguna*. Een palaver ruimte voor mannen noemt Sory het.

Een vreemd gebouw is het, precies daarom wellicht een van de meest typische gebouwen van de Dogonarchitectuur. Het platte dak is minstens een meter dik en bestaat uit verscheidene lagen gierststengels. De ruimte eronder is hooguit een meter hoog en aan alle kanten open. Je kan er zitten of liggen, maar niet rechtstaan. Een bewuste

keuze wordt dat genoemd. Want door voorover te buigen betoont men respect voor elkaar. Dat is althans de officiële verklaring. In de praktijk is het vooral de bedoeling te vermijden dat verhitte discussies tot vechtpartijen leiden. Liggend is het nu eenmaal iets moeilijker om handtastelijk te worden.

Voor vrouwen is de toguna verboden terrein, omgekeerd is de punulu dan weer verboden terrein voor mannen

Mannen van alle leeftijden komen hier samen om belangrijke dingen te doen – tabak kauwen, de laatste roddels uitwisselen, handelszaken bespreken, beslissingen nemen. Voor vrouwen is de *toguna* strikt verboden terrein. Omgekeerd is de *punulu* dan weer verboden terrein voor mannen. Van Sory zullen we daar echter niets over vernemen.

verbazing met het hoofd in de nek naar de rotswand staan te staren. Waar we in Ireli met een handvol Tellemhuisjes genoeg moesten nemen, kijken we nu tegen een heus dorp aan. Vele tientallen huisjes, meestal kokervormig, soms ook rechthoekig, staan er tegen de rotswand geplakt. Wat meer is, al die fraaie adobewoningen hebben de eeuwen quasi ongeschonden doorstaan. In die mate dat enkele Dogon er ondertussen een onderkomen gevonden hebben.

Een sinecure kan het niet zijn om deze hoge leemstenen gevels te onderhouden. Net als bij de Grote Moskee van Koro priemen stokken uit de gevels, wat het de stukadoors makkelijker maakt bij de opknopbeurt. Al moet gezegd dat de overhangende rotswand de erosie door regen binnen de perken houdt.

Zelfs in de loodrechte klifwand kunnen we

Zulke huizen liggen meestal aan de rand van het dorp. Menstruerende vrouwen worden immers als onrein beschouwd en de Dogon zijn nogal op reinheid gesteld. Dus moeten vrouwen die ongesteld zijn vijf dagen lang hun familiehuis verlaten om in de *punulu* te gaan wonen. Hun jongste kinderen nemen ze dan mee. Het keukengerie dat ze gebruiken, mag alleen

daar gebruikt worden. 's Avonds verzamelen ook de andere vrouwen zich rond de *punulu*, zodat het gebouw een tegenhanger geworden is van de *toguna*. Al is het een bouwwerk van minderwaardige kwaliteit dat de vrouwen zelf hebben moeten optrekken.

Over de steile rotspadjes loodst Sory ons door het dorp verder omhoog. Tot we vol

Toguna met afbeelding van de slang Lébé en diverse maskers

vele grotwoningen onderscheiden. Zonder ladders of touwen zijn die voor gewone stervelingen niet te bereiken. En zelfs dan zouden we er niet aan durven te beginnen, zo duizelingwekkend hoog liggen ze. De fraaie houten laddertjes waarmee de Tellem tegen de rotswand omhoog klommen, zijn intussen al lang verdwenen. Het zijn gegeerde verzamelobjecten voor toeristen geworden.

De kleurrijke façade van sommige Dogonhuizen, daar kan je niet naast kijken. Als would-be kenners wijzen we elkaar de afbeelding van een hyenamasker aan, een jager met

boog, een *sirigémasker*, een *kanagamasker*. Volkomen nieuw voor ons is echter de voorstelling van een slang. Als een gigantisch serpent slingert haar zwarte lijf met rode en witte spikkels zich over de volle breedte van de gevel. Dat is de aardegod Lébé, legt Sory uit. Samen met de hemelgod Amma en de watergod Nommo vormt deze heilige slang het pantheon van de Dogonmythologie.

Het loopt al tegen zessen als we met de jeeps naar het plateau klimmen. In talloze haarspeldbochten slingert de onverharde weg zich tegen de klifwand omhoog. Drie kwartier

later stoppen we bij het Campément van Sangha. Een super-de-luxe overnachtingsplek is dat, want ze hebben er bij verre het kostbaarste wat we ons kunnen indenken – douches. Het water dat zich tussen onze voeten een weg naar het afvoerputje zoekt, kleurt letterlijk bloedrood van het woestijnzand.

Als een gigantisch serpent slingert het zwarte lijf van de heilige slang Lébé zich over de volle breedte van de gevel

Vergeleken met tentjes lijkt een kamer met vier muren en een raam dat gesloten kan worden, een ongelooflijke luxe. Maar ondertussen weten we beter. Zonder dralen zeulen we onze matrasjes tegen de laddertjes omhoog en installeren ons op het platte dak in open lucht.

In het dorp *vieren* ze de begrafenis van drie mannen die de afgelopen twee jaar gestorven zijn. Al zijn ze indertijd meteen begraven, toch worden hun geesten nu pas in een gezamenlijk – versta goedkoper – feest naar hun laatste rustplaats begeleid. De feestvierende

Plateau van zandsteen

begravenisgangers hebben met de strakke, hete wind een boosaardige coalitie gesloten om ons wakker te houden. Geeft niks, vergeefse moeite, we zijn uitgeput. Zelfs als in de vroege ochtend de hanen en de ezels zich bij de coalitie voegen, kan ons dat nauwelijks deren.

* * *

Een half dozijn jongetjes staat te drummen om ons literflessen mineraalwater te verkopen. Maar goed ook, want water is wat we de komende uren meer dan ooit nodig zullen

hebben, niet alleen als we naar **Banani** afdalen, maar vooral ook als we straks terug naar het plateau zullen klimmen. Het mag dan pas zeven uur in de ochtend zijn, als 's nachts de temperatuur niet onder dertig graden zakt, krijgt het begrip ochtendkoelte plots een heel andere betekenis.

Is het omdat de ochtendzon het dorpje in een gouden gloed zet? Is het omdat ons heel de afdaling lang een wondermooi vogelperspectief op het

Woning als metafoor voor het menselijk lichaam

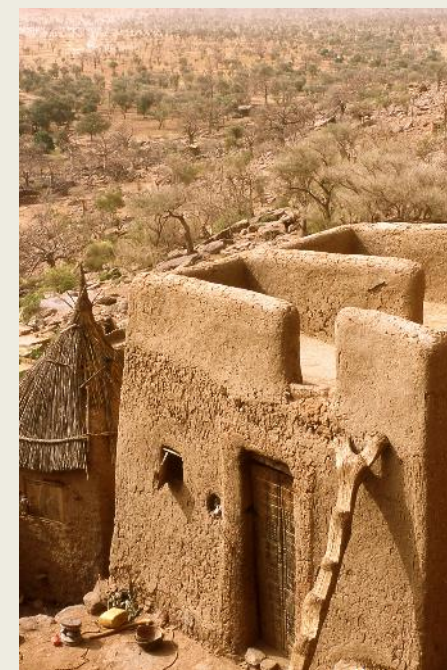
dorp gegund wordt, als een hoefijzer door de rosse rotswand omgeven? Is het omdat de woningen en de schuurtjes van de andere dorpen echt niet kunnen tippen aan die van Banani? We weten het niet. Feit is dat we dit dorpje meteen als het mooiste ervaren van de vier die we mochten bezoeken.

Traditioneel wordt een woning als een metafoor voor het menselijk lichaam gebouwd

Tijdens de afdaling valt het ons niet moeilijk om de typische elementen van een Dogonhuis te herkennen. Traditioneel wordt een woning als een metafoor voor het menselijk lichaam gebouwd, legt Sory uit. Het cilindervormige torentje stelt het hoofd voor, twee gaten daarin verwijzen naar de ogen. De open binnenruimte stelt de romp voor, de verhoogde kamers links en rechts daarvan de armen, de vestibule vooraan refereert aan de benen. Dat de ingang van de vestibule symbool staat voor de genitaliën durft de timide Sory ons aanvankelijk niet te verklappen.

Polygamie is hier de norm. In principe mogen mannen vier vrouwen hebben, in de praktijk hebben ze er nooit meer dan twee. Vaak wordt de eerste vrouw door de ouders aangeduid en wordt de tweede vrouw uit liefde *genomen*, verduidelijkt Sory. Soms gaat de huwelijkskandidaat eerst een tijdje elders werken om het nodige geld voor het huwelijk bijeen te schrapen. Bijvoorbeeld in [Mopti](#), een stad aan de Niger, een zeventigtal kilometer naar het westen.

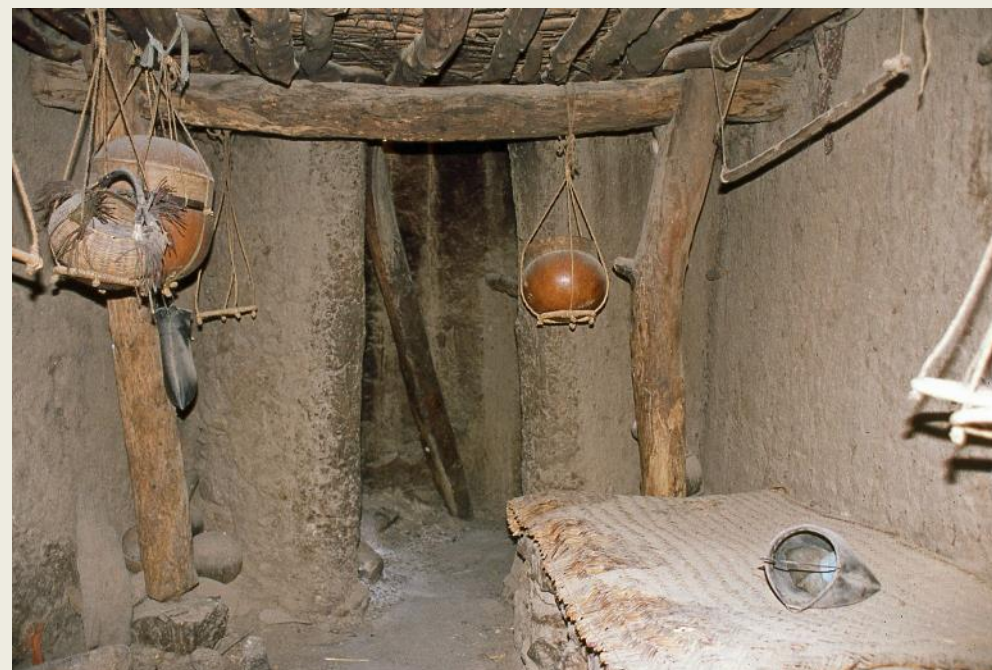
Om te weten hoeveel vrouwen een man heeft, hoef je maar zijn graan-

schuurtjes te tellen. Dat zijn de gebouwen met de puntdaken die ons al heel de tijd intrigeren. Enerzijds zijn er twee *mannelijke* graanschuurtjes. Eentje daarvan dient om gierst en sorghum op te slaan. Het is uitstekend beveiligd tegen muizen en heeft twee verdiepingen met twee deurtjes boven elkaar. Vaak zijn dat juweeltjes van houtsculpturen. Niemand anders dan de man – het gezinshoofd – mag hier de dagelijkse porties voedsel voor de maaltijd nemen.

Het tweede mannelijke graanschuurtje heeft een kleine deur aan de onderkant en dient als slaapplek voor de oude mannen. Vreemd genoeg ontlenen zij aan deze bizarre locatie precies het respect van hun medemensen.

Daarnaast heeft elke vrouw haar eigen schuurtje. Deze *vrouwelijke* graanschuurtjes zijn verboden terrein voor de heer des huizes. Ze zijn in een viertal kleine compartimenten ingedeeld, hebben slechts één deur en zijn van kleine vensters voorzien – muizen vormen hier immers geen bedreiging. De vrouwen bewaren er hun persoonlijke eigendommen,

Versierde huisgevel met o.m. buffel , kanaga , pullo yana en sirigé-motief

eventueel hun juwelen, maar ook de baobabbladeren en de bonen die ze dagelijks gebruiken voor de bereiding van hun sauzen. Tel je dus twee vrouwelijke graanschuurtjes op het erf van de man, dan heeft hij twee vrouwen.

Om te weten hoeveel vrouwen een man heeft, hoef je maar zijn graanschuurtjes te tellen

Mannen nemen in deze maatschappij in principe de zware landbouwtaken voor hun rekening. Ze bouwen huizen, repareren graanschuren, vlechten stro voor de daken, maken werktuigen. De vrouwen daarentegen halen water, koken, bewerken de landbouwgronden, planten gewassen voor de dagelijkse maaltijden, maken potten. En ze brouwen bier. Bier drinken is een voorrecht van mannen, bier brouwen daarentegen is een privilege van de vrouwen.

Graanschuurtjes

Bij de *toguna* observeren enkele mannen liggend ons doen en laten. Wat verder is ons de hoge eer gegund de *hogon* te mogen begroeten, de spirituele en politieke leider van de gemeenschap. We herkennen hem onder meer aan de bleke Frygische muts die hij draagt. We blijven op eerbiedige afstand, maar vrolijk worden we er niet van. Het lijkt wel de vleesgeworden apathie die daar onder een laag afhangende, deels zwartgeblakerde rots zit te mokken. Bezielid leiderschap lijkt hier ver te zoeken.

Bier drinken is een voorrecht van de mannen, bier brouwen daarentegen is een privilege van de vrouwen

Zijn hoge functie is dan ook niets om jaloers op te zijn. Niemand mag hem aanraken. Noodgedwongen zit hij op een stuk van een uitgeholde boomstam, want ook de grond

mag hij niet aanraken. Zich wassen mag hij evenmin, want 's nachts komt Lébé, de heilige slang, hem schoonlikken en haar wijsheid overdragen. Zijn voedsel mag hij uitsluitend van een maagd krijgen die nog niet menstrueert.

De hoge functie van de hogon is niets om jaloers op te zijn

En voor dat alles heeft hij niet eens zelf gekozen. Een nieuwe *hogon* aanduiden, dat verloopt niet overal op dezelfde manier. Hier is het een onbesneden jongen die door het dorp wandelt en bij een willekeurige voordeur een stok laat vallen. Is dat toevallig jouw deur, dan zit je gebeiteld tot aan je dood.

Meestal vallen een of meer dorpen onder de jurisdictie van eenzelfde *hogon*. In dit geval

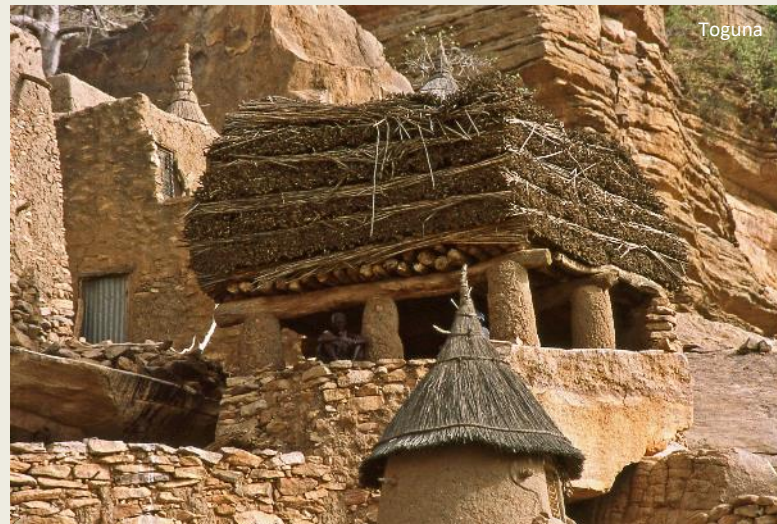

zijn dat acht dorpen hier in de buurt. De cultuur van de Dogon mag in onze ogen een grote homogeniteit vertonen, in de praktijk worden er enkele tientallen verschillende dialecten en subdialecten gesproken. Sommige daarvan lopen zo sterk uiteen dat ze onderling onverstaanbaar zijn. Uiteraard wordt de *hogon* geacht alle talen van zijn eigen territorium te kennen.

Valt de stok voor jouw voordeur, dan zit je gebeiteld tot aan je dood

Bovendien hoort elke *hogon* een *sigui* mee te maken, een groot festival dat slechts eenmaal in de zestig jaar plaatsvindt. Een bizarre vereiste, want de gemiddelde levensverwachting in Mali bedraagt slechts 45 jaar.

Halftien is het als we terug naar boven klimmen. Ruim een uur later zetten we over het

rotsachtige plateau koers naar [Bandiagara](#). In de stofnevels achter de jeeps verdwijnt Dogonland geleidelijk uit ons blikveld. Al lijkt het correcter te stellen dat dit magische land nooit helemaal uit de nevels van zijn mysteries tevoorschijn gekomen is. Net voor Mopti ontmoeten we de eerste tekenen van wat men de beschaving noemt – een militaire controlepost.

[Top](#)

Jaak Palmans
© 2020

[Terug naar Pacomaja](#)

